

A családi nyaggatástól a munkahelyi nyelvhasználatig

Szociolingvisztikai olvasmányok magyar nyelven

A kötet kilenc tanulmányból áll, ezekből az egyéni szocializáció különböző színtereit ismerhetjük meg: a családot, a baráti és szomszédsgai közösségeket, a munkahelyet és a nyelvközösséget.

A szerkesztő az összeválogatás során tudatosan vállalta az eklekticizmust, mivel „Az így összegyűlt anyag nemcsak magáról a tudományterületről közvetít ismereteket, hanem nyelvi és társadalmi paraméterek tekintetében nagyon is eltérő közösségek életéről, értékvilágáról is.” (7.1.)

A kilenc tanulmány sorrendben a következő: D. Boxer: *Nyaggatás: A családi konfliktus színtere*. L. R. Smith: *A kommunikatív kompetencia társadalmi szerkezete: a szociális háló módszerének alkalmazása egy szociolingvisztikai problémára*. J. Boutet: *A nyelv a munka világában: helyzetkép és jövőkép*. I. Bogaers: *A társadalmi nem a felvételi beszélgetésekben*. N. G. Kheimets – A. D. Epstein: *Államnyelvek összeütközése*. F. Krier: *Diskurzusszerzés a német parlament vitáiban*. O. P. Jermakova: *Szemantikai folyamatok a lexikában*. E. Amorrortu: *Kétnyelvűség Baszkföldön*. G. Barbina: *Az olasz területi nyelvváltozatok és a nyelvmegőrzés problémája*.

Mivel a cikkek témái nagyon változatosak, az olvasó a szociolingvisztikai kutatások szinte teljes spektrumát áttekintheti. A cikkek nem bevezető jellegűek az adott témákba, az olvasónak szüksége van legalább az alapfogalmak ismeretére.

A fordítók a pécsi nyelvtudományi doktori iskola hallgatói, akik az alkalmazott szociolingvisztika kurzus résztvevőiként a tudományterület legrangosabb folyóirataiból, nemzetközileg elismert kutatók munkáiból válogattak. A kötet Huszár Ágnes vezetésével zajló fordítási, szövegelemzési, szerkesztési munka eredménye. Különösen nagy értéket képvisel, hogy a sokak által értett és használt angol és német nyelv mellett

a hazánkban kevesebbek által beszélt nyelveken (francia, olasz, orosz, spanyol) megjelent írások is elérhetővé váltak az érdeklődő olvasók számára.

A kilenc tanulmányból azt a hármatot mutatom be részletesebben, amelyek témájuk újszerűségével a legnagyobb figyelmet érdemlik.

Diana Boxer *Nyaggatás: A családi konfliktus színtere* című tanulmányából megtudjuk, hogy a „nyaggatás” alapvetően olyanok között fordul elő, akik vagy nagyon csekély, vagy nagyon nagy társadalmi távolságra vannak egymástól. Ritkán hallunk barátok vagy ismerősök közötti nyaggatásról, mivel ez az a színtér, ahol a résztvevők egyezkedő kapcsolatban állnak egymással.

Gyakrabban vagyunk tanúi a nyaggatás megjelenésének a családi színtéren. Ekkor általában a családi élethez szükséges mindennapi feladatok elvégzésére irányuló kísérletként tekinthetünk rá. A nyaggatás mint beszédesemény egy családtag tipikus kísérlete arra, hogy másokat rávegyen a háztartási teendők elvégzésére. Miért van az, hogy az egyik ember – megfelelő szereppel és hatalommal felruházott családtagként – nyaggat, míg egy hasonló helyzetű másik csupán kérdést fogalmaz meg, nem folyamodik a nyaggatás eszközához? A tanulmány ezek megválaszolására koncentrálna, s a nyaggatást a társadalmi nem, a távolság, a státusz és a hatalom szociolingvisztikai változóinak tükrében elemzi.

A nyaggatással rokon beszédmagatartásokról jelentek már meg elemzések, ezek közé tartoznak az elégedetlenkedés, a panaszkodás, a szidás vagy a helytelenítés és a kritizálás. Boxer elsőként tett ki-

serletet arra, hogy empirikus módszerekkel vizsgálja a nyaggatást egy amerikai beszédközösségben.

A nyaggatás mint beszédesemény több, egymást követő aktust foglal magába: az első lépés egy kérés. Ha a kérés megismételjük, emlékeztetés lesz belőle. Ha az emlékeztetést ismétljük meg, akkor már nyaggatásról beszélünk. A kérés és az emlékeztetés néha többször is megisméltődnek.

A nyaggatás kifejezőmódjai világos szintaktikai és szemantikai mintákat mutatnak. Az esemény kezdeményező beszédaktusa, a kérés tipikusan utasítás vagy burkolt kérés. Bizalmas viszonyban lévők között gyakori a leplezetlen utasítás, mint például: „ne felejtsd el kivenni a ruhát a szárítóból, amikor berreg”. A kevésbé bizalmas viszonyban lévőknel a kérés kérdés formáját öltheti: „miért nem veszel fel egy másik pólót?”. A kezdeményező második lépése, az emlékeztető, akkor következik be, ha a címzett nem teljesítette a kérést. Ez tipikusan kérdés formájában jelenik meg, amely valójában felszólítás és nem kérés vagy javaslat. Erre példa: „Hallottad?” vagy „Megtetted, amit kértem?” A nyaggatás harmadik lépése gyakran egy bosszúságot kifejező felkiáltás. Ez az a beszédaktus, amely nagyon hasonlít a közvetlen panaszkodáshoz, mivel vagy szidás, vagy fenyegetés a beszélgetőtársak közötti viszonytól függően: „Nézd meg! Tiszta gyűrött!” „Feladom. Nem kérek többször.”

A nyaggatás fókuszában egy olyan dolog áll, amely fontos a nyagगतó számára, de nem az a nyagगतott számára. Boxer viszonylagosnak nevezi a nyagगतás témáinak jelentőségét, és szinte a nyagगतottak védelmére kel: „Míg a nyagगतás témája a nyagगतó számára az adott pillanatban fontosnak tűnik, érthető, miért nem az a nyagगतott számára.” A nyagगतás témája széles skálán mozog, de leggyakrabban arra irányul, hogy megkérjünk egy családtagot valamilyen házimunka elvégzésére, vagy megkérjük őt, hagyjon abba valamilyen cselekvést.

Egyes kutatók hatalomjátékot sejtetnek a nemek közti huzakodásban, amikor

olyan beszédmagatartásról van szó, mint a nyagगतás. Egy férfi adatközlő véleménye szerint az a személy, akit nyagगतnak, elkezd növekedni, amíg elér egy végső stádiumot. A nyagगतó hatalommal indul, félútig el is jut, de valószínűleg akkor éri el a legnagyobb pontját. Tehát egy presztízsromboló aktusról van szó.

A gyerekek nyagगतásával külön foglalkozik a kutató. Ez olyan témákkal kapcsolatban történik, amelyek a gyerekek javát szolgálják, bár ők ezt általában nem így élik meg. Fókuszban a gyógyszer bevétele vagy a házi feladat elkészítése van. A szülők szeretnék, ha gyermekeik nem hagynák figyelmen kívül ezeket a fontos kérdéseket, emiatt gyakran nyagगतáshoz folyamodnak.

A háztartási munka elvégzése során az egyik családtag „takarító főnökké” válik, és őt illetik meg az ezzel a szereppel járó jogok és kötelességek, ő osztja ki a feladatokat. A „főnök” szerep azonban nem mindig jár igazi hatalommal, olyannal, amiket társadalmi és szakmai kapcsolatokban találunk. Utóbbiban az embernek soha nem kell egy kérdést egynél többször kimondania.

Bár a nyagगतás általában mind a nyagगतónak, mind a nyagगतottnak bosszantó, egy interjúrészből megtudjuk, hogy valamikor elfogadják, sőt hasznosnak tartják a nyagगतást. Egy cégvezető arról számol be, hogy senki nem elég szervezett a cégen belül, ezért engedik az alacsonyabb beosztású titkárnőnek, hogy zsémbeskedjen, mert ő tartja össze az irodát. Mivel a cég nem működne az ő erőfeszítése nélkül, joga van nyagगतni a többieket.

A nyagगतás jó példája annak a tagadhatatlan ténynek, hogy beszédcselekvéseink hatással vannak kapcsolataink alakulására.

Josiane Boutet *A nyelv a munka világában: helyzetkép és jövőkép* című írása a nyelvhasználatot ipari környezetben vizsgálja.

Korábbi kutatások is megerősítették azt az elgondolást, hogy a nyelvhasználatot az ipari környezetben a technikai és szervezeti eszközök alakítják. Amiről a dolgozók beszélhetnének, azt szükségképpen behatárolják a kényszerítő körülmények, a munkatempó, a műveletek elvégzéséhez szükséges lekötött figyelem, a munkahelyi korlátok és

a munkavégzés behatárolt tere. Boutet ezért a nyelvet nem egyszerűen természetes képességnek tekinti, hanem a termelési viszonyoktól és módoktól, különösen pedig a munkaeszközök és a technikai eszközök tárgyi jellemzőitől függő történelmi folyamatnak. Ezzel a felfogással nincs egyedül, ehhez a szellemi áramlathoz tartozik még például az öslénykutató Leroi-Gourham, az irodalmár és nyelvész Bahtyin, valamint a pszichológus Vigotszkij.

A tanulmányból megtudhatjuk, hogy a termelési módok, a vezetési stílusok és a munkaszervezés változásai, valamint a technikai újítások hogyan változtatták meg alapjaiban a nyelvhasználati viszonyokat és a munkavégzés közbeni nyelvhasználati funkcióit.

A történelmi vizszoatekintésben az úgynevezett taylorizmus időszak az, amikor a beszédet és a munkát antagonisztikus tevékenységnek tekintették. A beszédet – amely szerintük egyszerűen idővesztés volt – határozottan tiltották a műhelyekben, ha nem közvetlenül a feladat végrehajtásával volt kapcsolatos. Ezzel kiirtottak egy korábbi munkaszervezési módot, amely lényegében a szóbeliségre épült.

A valóságban természetesen más volt a helyzet. A tiltás valójában nem akadályozta meg a munkásokat abban, hogy szót váltsanak egymással, viccelődjenek, tréfálkozzanak, nevéssenek és gúnyolódjanak egymással, még akkor sem, ha üvölténiük kellett, hogy túlkiabálják a gépek zaját. Amikor a munkamozdulatok már rögzülnek, amikor már nem kell koncentrálni, akkor lehet gondolkodni, másra gondolni,

történeteket mesélni saját maguknak egyfajta belső beszéd segítségével.

Az a felfogás, hogy a beszéd más is lehet, mint lármázás, hogy a beszéd egyben az értelem fejlesztését is jelenti, és hogy a nyelv és a kommunikáció termelőerővé válhat, akkor merült fel, amikor a taylori modell gazdasági válságba került.

A modell végső megrendülése egyrészt az 1970-es években kezdődő sztrájkoknak és társadalmi mozgalmaknak, másrészt az 1973. évi olajválságnak tudható be. Egy másik változás, hogy 1974-ben lezárták a gazdasági bevándorlást Franciaországba,

vagyis a fémfeldolgozó ipar nem tudott több betanított munkást fogadni. Ezek a változások átalakították a munkahelyi nyelvhasználati formák közötti viszonyokat, és új nyelvi alakulatokat rajzoltak ki. A bevándorló munkavállalók, éppen gyatra francia nyelvtudásuk miatt, hátrányba kerültek, mivel világossá vált, hogy a fizikai munkában is szükség van arra, hogy a párban dolgozók megértsék egymást. Az olvasás és írás minden mun-

Bár a nyaggatás általában mind a nyagगतónak, mind a nyagगतottnak bosszantó, egy interjúrészletből megtudjuk, hogy valamikor elfogadják, sőt hasznosnak tartják a nyagगतást. Egy cégvezető arról számol be, hogy senki nem elég szervezett a cégen belül, ezért engedik az alacsonyabb beosztású titkárnőknek, hogy zsémbeskedjen, mert ő tartja össze az irodát. Mivel a cég nem működne az ő erőfeszítése nélkül, joga van nyagगतni a többieket.

kavállaló számára követelménnyé vált. Ezzel kapcsolatban felismerték a dolgozók közötti beszéd értékét és kognitív funkcióját. A hivatalokban az alkalmazott és az ügyfél közötti párbeszéd mennyiségileg növekedőben, ugyanakkor minőségileg változóban van.

A közintézmények, bankok, éttermek, amelyek részben nyitottak a közönség számára, helyszínei az ügyfelek és az alkalmazottak közötti szentől szembeni találkozóknak és interakcióknak. Ezekben kétfajta szakmai tevékenységet szokás megkülönböztetni: a „front office”-nak nevezett, előtérben folyó tevékenységet, és a „back

office”-nak nevezett, háttérben folyó tevékenységet, melynek során az alkalmazott nincsen kapcsolatban a közönséggel.

Manapság a „front office” interakciók egy aszimmetrikus helyzetet modellálnak. Számos tényező működött közre abban, hogy ennek az egyenlőtlen kommunikációnak az elemei gyökeresen megváltozzanak. Az ügyfél középpontba állítása, jogainak hangsúlyozása átrendezte a két térfél viszonyát: egyértelműen az alkalmazott az, aki nyelvi alarendelt pozícióban van, és akinek a nehézségeket vagy konfliktusokat kezelnie kell. Az ügyfél viszonylagos szabadságot élvez: ha akar vagy ha tud, alkalmazkodik a hivatalnok számára kötelező nyelvi regiszterhez, azonban nehézségek, konfliktusok esetén más nyelvekhez is folyamodhat, vagy például előnyben részesítheti a francia nyelv standard változatait, ezzel esetleg kommunikációs zavart okozva. Az alkalmazottaknak a többékevésbé helytálló kommunikációs viselkedéshez igazodniuk, ezekre reagálniuk kell.

Szintén kihatott a munkahelyi kommunikáció helyzetére, hogy a termelés automatizálásával a munka egyre kevésbé fizikai jellegű. A kézügyességgel ellentétben, amely a hagyományos szaktudást jellemzi, a gyártási szakértelem a verbalizálás képességét igényli (szóbeli, írásbeli, kódolt formában) egy helyzet tudáselemeinek átadása céljából. Többek között ez vezetett oda, hogy az alkalmazottaktól új kompetenciát igényeljenek: a kommunikatív kompetenciát. A menedzsmentek előtérbe állítják a megbeszélést, a megvitatás erejét és hatékonyságát a munkacsoportokban, a

minőségügyi csoportokban, a felszólalásnak helyet adó fórumokon. A munkavégzőknek tudniuk kell kollektívan tanácskozni, érvelni, hogy ösztönözzék a csoportban a döntéshozatalt.

A jó verbális képességek, a sokféle interakció kezelésének képessége egyre inkább elvárt és elterjedt kompetenciákká válnak, minthogy a közönségkapcsolatokhoz fűződő szakmák (táv munka, telefonos információs központok, ügyfélfogadás, információközvetítés) egyre inkább teret hódítanak.

A nyelvhasználat demokratizálódott, gazdagodott, a tanácskozás és érvelés fontossá

vált. Ezt kísérte az a folyamat, melynek során a munkaügyi szervezetek kodifikáltak, behatárolták, meghatározták, szabályozták ezeket az új nyelvhasználati formákat.

A holland Iris Bogaers *A társadalmi nem a felvételi beszélgetésekben* című tanulmánya részletesen bemutatja, hogyan konstruáljuk meg mindennapi interakciók során újra és újra társadalmi nemünket, és hogyan jön létre az interakciók során a sztereotipizálás.

Bogaers a társadalmi nemet nem statikus, hanem dinamikus fogalomnak tekinti, amelyet a mindennapi interakciók során újra és újra meg kell erősíteni. Tekintettel arra, hogy a férfiak mind a köz-, mind a magánéletben több hatalmi pozícióval rendelkeznek, a nemi identitás aktiválása több kockázatot jelent a nők, mint a férfiak számára, elvégre ezzel egyidejűleg a nemek hierarchiáját is aktiváljuk. A nemi identitás és ezzel együtt a nemi hierarchia aktiválása oda vezethet, hogy ismételten megerősödik a nők alárendelt helyzete.

Ha valóban meg akarjuk érteni, milyen szerepet játszik a társadalmi nemek hatalmi

A felvételi beszélgetések vizsgálata kimutatta a domináns nyelvhasználat hierarchiáját. A legmagasabb pozícióban a férfi felvételiztetők vannak, utánuk következnek a női felvételiztetők, majd a férfi, végül a női jelöltek. A hierarchia befolyásolta a nyelvi viselkedést, például a férfi felvételiztetők erőszakosabban kérdeztek és kevesebb támogató megjegyzést tettek. A női felvételiztetők nyelvi viselkedésükkel csökkentették a távolságot maguk és a jelöltek között.

befolyása az emberek gondolkodásában és viselkedésében, túl kell lépniünk a hagyományos nyelvi leírás szintjén, és azt kell tanulmányoznunk, milyen szerepet játszik a nem a pragmatikában és az interakcióban.

A felvételi beszélgetés egy olyan intézményi helyzet, melyben egy kis csoport dönt egy nagyobb csoport társadalmi mobilitásáról. Ebben a helyzetben kevés információ alapján, gyorsan kell döntenet, ekkor pedig az általánosítások és a sztereotípiák könnyen nagy szerepet játszhatnak.

Bogaers hangfelvételeket készített egy üzemi lap újságírói állására jelentkezők felvételi beszélgetéseiről, majd ezeket elemezte. A könyvben csak két állásinterjúból olvashatunk részleteket, egyik egy férfival, másik egy nővel készült. Ezek merőben eltérnek egymástól, így a többi interjú ismerete nélkül is arra gondolhatunk, hogy szélsőséges példákat képviselnek.

Bogaers öt szinten végzi el a beszélgetések vizsgálatát: téma, kérdések, visszacsatolás szintjén, valamint paraverbális és interakcionális szinteken. Ezúttal csak az utolsót emelem ki. Az interjúban részt vevő férfi jelöltnek nincsen eléggé világos jövőképe, arra készítetik, hogy fogalmazzon konkrétan. A látottak alapján a felvételizető törekvését segítségnyújtó viselkedésként értelmezhetjük, amely azonban a női jelölttel szemben nem fedezhető fel. Itt segítségnyújtás helyett a gyermekeit nevelő anya sztereotip képét akarja a nőre erőltetni, a nő többszörös tiltakozása ellenére is. Bár egyéb területeken (pl. szókincs és nyelvtan) nem került sor szexista megnyilvánulásokra, az interakció szintjén igen: itt felfedezhető a társadalmi nem hatalmának működése.

A felvételi beszélgetések vizsgálata kimutatta a domináns nyelvhasználat hierarchiáját. A legmagasabb pozícióban a férfi

felvételiztetők vannak, utánuk következnek a női felvételiztetők, majd a férfi, végül a női jelöltek. A hierarchia befolyásolta a nyelvi viselkedést, például a férfi felvételiztetők erőszakosabban kérdeztek és kevesebb támogató megjegyzést tettek. A női felvételiztetők nyelvi viselkedésükkel csökkentették a távolságot maguk és a jelöltek között. Az, hogy a női jelöltek a nyelvhasználati hierarchiában legalul helyezkednek el, egyben azt is jelenti, hogy a felvételi beszélgetés idegenebb számukra, mint férfi konkurenseik számára. Őket gyakrabban hozták kérdezz-felelek helyzetbe, gyakrabban vágta a szavukba, sokszor nem is támogató módon.

Bogaers ezzel zárja cikkét: „Ezek a pozitívan értékelt nyelvhasználati jellemzők sok szempontból a férfiak nyelvhasználatához kapcsolódnak. Amíg elsősorban a férfiak a felvételiztetők, és amíg az ő nyelvhasználatuk a kiválasztás kritériuma, azt kell mondanunk, hogy a felvételi beszélgetés nem tekinthető nemileg semleges intézményi eseménynek.” Ezek a gondolatok a magyarországi gyakorlat számára is megfontolandók.

A tanulmánykötetet elsősorban bölcsészhallgatóknak és doktoranduszoknak szánták, továbbá azoknak, akik érdeklődnek a társadalmi mozgások, változások iránt, és kíváncsiak arra, hogyan képződnek le ezek az egyének és a csoportok nyelvhasználatában.

Huszár Ágnes (szerk. 2006): *A családi nyaggatástól a munkahelyi nyelvhasználatig. Szociolingvisztikai olvasmányok magyar nyelven*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.

Batár Levente

PTE, BTK, Nyelvtudományi Doktori Iskola